مێژوو

جان فرانسوا دۆرتیێ
لە عەرەبییەوە: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد

مێژوو جگە لە گێڕانەوەی حیکایەتەکان شتێکی دی ناکات، لەتەک ئەمەشدا مێژوو بریتییە لەڕەنگدانەوەی نموونە سیاسی و ئایینی و زانستییەکانی سەردەمەکەی خۆی. ئەم زانستە لەپاش سەدەی نۆزدەهەم دینامیکیەتێکی ئاشکرای پیشان دا، کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە، ئەمڕۆ مێژوو لەنێو زانستە مرۆڤایەتییەکاندا شوێنێکی نایاب و گرنگ دەگرێ.

هەمیشە مێژوو پەیوەست بووە بە هێزی حیکایەتە نیشتیمانییەکان و بەولاتان و بەو میللەتانەی دەیانەوێ رابردووی خۆیان بنووسنەوە. لە فەرەنسادا مێژوو بە پسپۆرییەکی شیاو و بە بابەتێکی خۆشەویست دەژمێردرێت، هەروەک رەگەزێکی بنچینەیی لە رۆشنبیریدا پێکدەهێنێت.

لەسەدەی نۆزدەهەمەوە مێژوو چۆتە ناو پرۆگرامەکانی خوێندنەوە، لەشەستەکانی سەدەی بیستەمیشەوە بەربلاوییەکی بێوێنەی بەخۆوە بینیوە، بەردەوام کتێبی جیاجیای مێژوویی و هەروەها کتێب دەربارەی مێژوو چاپ دەکرێت، هەندێ لەمامۆستا ناودارەکانی زانکۆ کە پسپۆرن لە مێژوودا، بەرنامەی تایبەتی لە ئێستگەو تەلەڤیزیۆنەکاندا پێشکەش دەکەن (یەکێک لەوانە جۆرج دۆبی کە لەساڵی ١٩٧٣دا بەرنامەی تەلەڤیزیۆنیی دەربارەی مێژوو هەبوو) و گۆڤاری دەردەکرد، جەماوەرێکی فراوان پێشوازییان لەبەرنامەکەی و گۆڤارەکەش دەکرد.

مێژوو بەوە جیادەکرێتەوە کە حیکایەتەکانی رابردوومان بۆ دەگوازێتەوە، پۆل فینی پێی وایە مێژوو جگە لە رۆمانێکی راستەقینە شتێکی تر نییە. جا لەبەر ئەوەی مێژوو کینایەیە بۆ گێڕانەوەی حەقیقەت، ئیدی بابەتی مێژوو بەدرێژایی سەدەکان هەڵگری چەند گرەوێکی گرنگە کە لەسەرەتادا مۆرکێکی ئایینی و سیاسیی پێوەبوو، دواتر و لەرۆژگاری ئەمرۆماندا مۆرکێکی مەعریفیی هەیە، بۆیە ئەم بابەتە، بەتایبەتی لەسەدەی نۆزدەهەمەوە، بوو بە شوێنی گفتوگۆ و ناکۆکی و مشتومڕێکی بێئامان لەنێو گروپی مێژوونوساندا، کە پرسیاری جدی و کاریگەریان دەورووژاند، پرسیار لەچەشنی: ئایا دەکرێ مێژوو ببێت بە زانستێک؟ زانستێکی کۆمەڵایەتی؟ ئەگەر وەڵامەکە بەڵێ بێت، ئەی دەبێ سەرچاوەکانی ئەو زانستە چی بن؟ هەروەها ئامانج و رێگەکانی مێژوو چین؟ چ دامەزراوێک رەوایی بەمێژوو دەبەخشێت؟ ئاخۆ ئەو زانستە بابەتگەرایی تیادا دەبێت؟

لەراستیدا ئەم پرسیارانە تازە نین، زۆربەی ئەو کەسانەی خۆیان بۆ گێڕانەوەی رووداوەکانی سەردەمی خۆیان تەرخان کردووە، هەمیشە هەوڵیان داوە پاساو بۆ ئەو کاروانەی خۆیان بهێننەوە، ئیدی لەپاش سەدەی نۆزدەهەمەوەو لەدوای سەرهەڵدانی چەند رێبازو قوتابخانەیەکی رەخنەیی، ئەو پرسیارانەیان بەشێوەیەکی توندتر دەخستە ڕوو، کە لەگەڵیدا بیر لەوە دەکرایەوە وەک پسپۆرییەک دەست بەنووسینەوەی مێژوو بکرێت.

لە هۆمیرۆسەوە بۆ هیرۆدۆتس:

لەیۆنان و لە سەدەی پێنجەمی پێش زایینداو مێژوو لەگەڵ هیرۆدۆتس و توسیدید دەستی پێکرد. لەکاتێکدا پرۆژەی هۆمیرۆس لەسەر جەنگە میدییەکان راوەستابوو کە یۆنان رووبەڕووی فارسەکان دەبوونەوەو شاری یۆنانی فراوانتر دەبۆوە، هیرۆدۆتس کە گەشتیارێکی گەورە بوو وخاوەنی زەینێکی گەشاوەبوو، وەسفێکی ورد و جوگرافیيانەی ئەو گەلانەی دەکرد کە لەگەشتەکەیدا رێکەوتی دەکردن، هەروەها گێڕانەوەی مێژوویی داهێنا تا —وەک خۆی دەڵێ- زەمەن کاری پیاوە گەورەکان لەیاد نەکات و تا سەرکەوتنە گەورەکانی یۆنان و بەربەرییەکان لەبیر نەکرێن. لەپاش چەندین دەیە، توسیدید بوو بە شایەتی جەنگی بلیبۆنیز کە لەنێوان ئەسیناو ئیسپارتەدا لە ساڵانی ٤٣١ بۆ ٤٠٤ی پێش زایین ڕووی دا.

لەگەڕان بەدوای هۆکارەکانی ئەو رووداوانەو هەروەها لەلایەنی بابەتێتی لە وەسف و شیکردنەوەدا، هیرۆدۆتس و توسیدید بوون بە پێشەنگ لە زانستی مێژوودا، کە لەسەردەمی ئەواندا مێژوو لە زانستی ئەفسانە جیابۆوە.

بەڵام لەسەدەکانی دواتردا ئەم پرۆژەیە فراوان نەبۆوە، ئەگەرچی مێژوونوسە رۆمانییەکانی وەک شیشرۆن و تیت لیف و تاسیتۆس و سیاتۆن نێوبانگێکی باشیان بەدرێژایی سەدەکان پەیدا کرد، بەتایبەتی لەچەرخی رێنیسانسدا، بەڵام ئەمە بەهۆی لێهاتووییانەوە بوو لەلایەنی ئەدەبی و زمانی رەوانبێژی و داڕشتنەوە.

سەدەکانی ناوەڕاست: مێژووی مەسیحی:

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی مەسیحیەتدا لەسەدەی یەکەمی زاییندیدا، مێژوو مۆرکێکی مەسیحییانەی

وەرگرت کە پتر لەدەوری عەهدی کۆن (تەورات) و عەهدی نوێ (ئینجیلەکان) دەسوڕایەوە. کاتێکیش مێژووی ناوەڕاست فەرامۆش کرا بەو پێیەی مێژوویەکە سەر بە تیۆلۆژیا و کەنیسەیە، لەسەدەی بیستەمدا مێژوو بایەخێکی گەورەی پەیدا کرد، ئەمە چونکە مێژوو لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بریتی بوو لەو دەقانەی باس لەژیانی قەشەکان و موعجیزەکان و رووداوی خورافی دەکات، تەنها هەندێ دەقی زۆر کەم لەبەردەستدان کەشایستەی سوود لێوەرگرتن بێت، بۆ نموونە دەقەکانی قەشە گریگوار دی تۆرز (٥٣٨ز-٥٩٤ز) دەربارەی بیروباوەڕی سەردەمەکەی خۆی و هەروەها ئەو تاعونەی لەساڵی ٥٨٨ز سەرانسەری مەرسیلیای گرتەوە.

لەسەدەی هەژدەهەمدا جان دی جوانفیل کتێبێک دەنووسێت بەناونیشانی «کارەکانی قەشە لویس و وشە پیرۆزەکانی» لەوێدا وەسفێکی وردی ژیانی ئەو بەدووانە دەکات کە لەکاتی جەنگی خاچپەرستیدا لە میسر رێکەوتی کردن، هەروەها تێڕوانینی خاچپەرستەکان دەخاتە ڕوو لەبەرامبەر جیهانی ئیسلامیدا. هەروەها قەشە راوول گلابێر چەند گەواهینامەیەکی هەیە باسی لایەنی ئەقڵیی خەڵکی دەکات لە هەزارەی یەکەمدا، مێژوونوسی هاوچەرخ جۆرج دۆبی پشت بەو تێکستانەی قەشە راوول دەبەستێت.

لەچەرخی رێنیسانسەوە تا سەدەی هەژدەیەم، مەعریفەی مێژوویی چەند رەوتێکی جیاوازی وەرگرت، کەهەریەکە لەو رەوتانە بە رێگەی خۆی مێژووی هاوچەرخی پێکدەهێنا. هیومانیستەکانی چەرخی رێنیسانس و عەلمانیخوازەکان دەستیان کرد بە گەڕان بەدوای دۆکیومێنتە ئەسڵییە ئایینی و غەیرە ئاینییەکان، کە بەشێوەیەکی رەخنەیی هاوچەرخ ئەو دۆکیومێنتانەیان شیدەکردەوە، ئەمانە بەزۆری عەوداڵی مێژووی کۆنی یۆنانی و رۆمانی بوون.

لەسەدەی هەژدەیەمدا، واتە سەدەی رۆشنگەری، فەیلەسوفانی وەک ڤۆلتێر و مۆنتیسکیو و دیدرۆ و کۆندۆرسێ، بایەخێکی بەرچاویان دا بە مێژوو و بنەمای فەلسەفەی مێژوویان دانا، پتر تەرکیزیان دەکردە سەر بابەتی وەک نەژادی نەتەوەکان و مێژووی شارستانییەکان و کاروانی پێشکەوتنی مرۆڤایەتی.

لەسەدەی نۆزدەهەمدا، لەتەک پەرەسەندنی ئەقڵانییەتدا، چەند فەیلەسوفێکی وەک ئیمانۆیل کانت و هیگڵ و مارکس بایەخیان بەمێژوو داو بەسیفەتی ئەوە باسی مێژوویان دەکرد وەک ئەوەی کاروانێکە بەرەو ئازادی کە ئەقڵ پارێزگاری لەو ئازادییە دەکات.

سەدەی نۆزدەهەم، سەدەی مێژوو:

سەدەی نۆزدەهەم بە «سەدەی مێژوو» ناودەبرێت. لەو سەدەیەدا مێژوونوسە فەرەنسی و ئەڵمانی و ئینگلیزەکان، لەشۆرشی فەرەنسی و دەرکەوتنی ناسیونالیزم و نەتەوە لە ئەوروپادا، ورد دەبوونەوە و لەو رووداوانە ڕادەمان. هەروەها چەند قوتابخانەیەکی نیشتمانی دەرکەوتن، لەوانە قوتابخانەی ئەڵمانی لەگەڵ لیۆبۆلد فۆن رانکە (١٧٩٥-١٨٨٦) و تیۆدۆر مومسن (١٨١٧-١٩٠٣) ویلهلم رۆشر (١٨١٧-١٨٩٤). هەروەها مێژوونوسی سویسری جاکۆب بورکهاردت (١٨١٨-١٨٩٧) کە قوتابیی لیۆبۆلد فۆن رانکە و هاوڕێی فریدریک نیچە بوو، قوتابخانەی کولتووریی دامەزراند.

لەفەرەنسادا سەدەی نۆزدەهەم ئەو قۆناغەیە کە نووسینی مێژوویی، ڕێسای دامەزراوەیی لەخۆگرت، لە سەردەمی حوکمی لویس فیلیپی یەکەمدا ئەرشیفی نیشتیمانی دامەزرا، لە سەردەمی ناپلیۆندا مێژوو لەقوتابخانەکاندا دەخوێندرا. دیارترین مێژوونوسانی ئەو سەدەیە لەفەرەنسادا بریتین لە ئۆگستین تیری (١٧٩٥-١٨٦٥) و جیل میشلیە (١٧٩٨-١٨٧٤) کە هەوڵیان دەدا «مێژووی گشتی» بنووسنەوە و باسی نەتەوەی فەرەنسی بکەن و زیاتر تەرکیز بکەنە سەر چەمکی گشتی و پێشکەوتن.

لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا، فەلسەفەی پۆزەتیڤیزمی ئۆگست کۆنت (١٧٩٨-١٨٥٧) کاریگەرییەکی زۆری لە مێژوونوسە فەرەنسییەکان کرد، لەوانە هیبۆلێت تێن (١٨٢٨) و نومادنیس فۆستل دی کۆلینگ (١٨٣٠-١٨٨٩)، ئەمانە باوەڕیان وابوو کە دەبێ بەرێگەیەکی ئەقلانی و بە پشت بەستن بە زانستی سروشت باسی مێژوو بکرێت.

لەساڵی ١٨٧٦دا گابرێل مونۆد گۆڤارێکی دەرکرد بەناوی «گۆڤاری مێژوویی»، لەژمارەی یەکەمیدا بابەتێکی بڵاوکردەوە بەناونیشانی «قوتابخانەی میتۆدگەرایی» کە لەوێدا پشت بە مێژوونوسە ئەڵمانییەکان دەبەستێت، هانی مێژوونوسان دەدات ئەرشیف و ئامار کۆبکەنەوە، داوای لە مامۆستایانی مێژووی زانکۆی سۆربۆن دەکرد واز لە زمانی ڕەوانبێژی و ستایلی زمانی ئەدەبی بهێنن تا مێژوو زمانی تایبەتی خۆی هەبێت.

لەساڵی ١٩٠٠دا و لەچوارچێوەی کێبەرکێ لەگەڵ ئەڵمانیادا و جێگیرکردنی فەرەنسای کۆماریدا، کتێبێک چاپ کرا بە ناونیشانی «مێژووی فەرەنسا» لەلایەن ئەرنست لانیس (١٨٤٢-١٩٢٢) کە لە ١٧ بەرگ پێک هاتووەو ستایشی نەتەوەو دەوڵەتی فەرەنسی دەکات هەر لە سەردەمی کلۆفیسەوە تا ڕۆژگاری خۆی، دواتر ئەو کتێبە گەورەیە بوو بە کتێبی ڕەسمی لە خوێندنی فەرەنسیدا.

سەدەی بیستەم، سۆسیۆلۆژیا و مێژوو:

لەگەڵ وەرچەرخانی سەدەی نۆزدەهەمدا، زانستە کۆمەڵایەتییەکان و بەتایبەتی سۆسیۆلۆژیا پێشکەوتنێکی گەورەی بەخۆوە بینی. لەساڵی ١٩٠٣دا فرانسوا سیمیاند ڕەخنەی لە ڕەوتی پۆزەتیڤیزمی مێژوویی گرت و پێی وابوو ئەم ئاراستەیە تەنها وەسفی دیاردەکان دەکات، لەکاتێکدا سۆسیۆلۆژیا دەتوانێت چەندین یاسا و ڕێسا دابمەزرێنێت و دیاردەکان شیبکاتەوە.

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا جان جۆریس کتێبێکی گرنگ دەردەکات بە ناونیشانی «مێژووی سۆشیالیستیی شۆڕشی فەرەنسی»، ئەم کتێبە لەتەک بیری مارکسیزم دەربارەی حەتمیەتی ئابووری و کۆمەڵایەتی، کاریان کردە سەر وەچەیەک لە مێژوونوسان، لەوانە: مارک بلوخ، لوسیان فیفر، ئەلبێر ماتییز، ئەرنست لابروس، ئەمانە هەوڵیان دەدا واز لە مێژووی سیاسی بێنن و بایەخ بە مێژووی ئابووری و کۆمەڵایەتی بدەن.

لەسەدەی بیستەمدا گۆڤاری حەولیاتی فەرەنسی کاریگەرییەکی ئاشکرای کردە سەر ڕەوتی پێشکەوتنی میتۆدی مێژوویی، بەدرێژایی سەدەی بیستەم بەشێکی زۆری مێژوونوسان سودیان لە پێشکەوتنی مێژووی ئابووری و دیمۆگرافیای مێژوویی وەرگرت، لەو دەمانەدا فیرنان برۆدێل پسپۆری

مێژوویی کرد بە پسپۆرییەکی سەرەکی و زاڵ بەسەر زانستە کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکانی دی. برۆدێل بیرۆکەی «ماوەی زەمەنیی درێژ»ی داهێنا کە مێژوونوس دەتوانێت لەتەک «ماوەی زەمەنیی کورت» و «ماوەی زەمەنیی مام ناوەندی»دا بەدروستی مێژووی سەردەمێک و بگرە مێژووی دیاردەیەکیش بخوێنێتەوە.

هەر لەو کاتانەدا «مێژووی زەینەکان- الذهنيات» بڵاوبۆوە کە فیلیپ ئاریس پتر بایەخی بە لایەنی کولتووری و کۆمەڵایەتی و ئیتنۆلۆجی دەدا. پاشان بیر و فەلسەفەی میشێل فۆکۆ دەربارەی دابڕانی مەعریفی و زانستی کاری لە رەوتی مێژوو کرد.

لەساڵانی حەفتاکان بەدواوە حەولیاتی فەرەنسی گەشانەوەیەکی بێوێنەی بەخۆوە بینی، چەندین مێژوونوسی ناوداری وەک ئاندرێ بۆرگییێر و مارک فیرۆ و جاک لی گۆف و ئیمانۆیل لی روی لادوری و جاک ریفال، ئیدارەی زانکۆکانیان گرت و کتێبی هەمەجۆری مێژووییان چاپ کرد.

لەساڵی ١٩٨٥دا مێژوونوسی ناودار جۆرج دۆبی کە بایەخی بە سەدەکانی ناوەڕاست دەدا، چەندین رەخنەی ئاراستەی حەولیات کرد و داوای دەکرد ئاراستەو میتۆد و بوارەکانی مێژوو بەرینتر بکرێت. لەکۆتایی سەدەی بیستەمیشدا توێژینەوەی مێژوویی بوو بە توێژینەوەیەکی جیهانی کە تەوەری هەمەچەشنی لەخۆ دەگرت. ئەم مێژووە لەچەندین رووداوی گرنگی ئەو سەدەیە ورد دەبۆوە، لەوانە هەردوو جەنگی جیهانی، سەرکەوتن و شکستی کۆمۆنیزم، دەرکەوتنی فاشیزم و نازیزم. هەروەها مێژووی رۆشنبیری سەری هەڵدا کە لەچەند بابەتێکی دەکۆڵییەوە، وەک: مێژووی خوێندن و نووسین، مێژووی کۆچ، مێژووی ئایینەکان، مێژووی فەلسەفە و مێژووی زانستەکان.

سەرچاوە:

معجم العلوم الانسانية، بإشراف جان فرانسوا دورتيه، ترجمة: د.جورج كتورة، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، بيروت- ٢٠٠٩.